

БВ 2

610008407

СОВИСС

ПЕШИЋ

СОЛУНСКИ ФРОНТ

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА АКЦИЈА

ИЗДАЊЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА — БЕОГРАД

1921

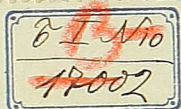

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 8407

ГЕНЕРАЛ ПЕТАР ПЕШИЋ

СОЛУНСКИ ФРОНТ

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА АКЦИЈА

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА

1921

ПОКЛОН
УНИВЕРСИТЕТСКОЈ БИБЛИОТЕЦИ
ОД
Г. С. Б. Звијановића, Краљева

СОЛУНСКИ ФРОНТ

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА АКЦИЈА

I.

После наше катастрофе у 1915. години и промене дотадашњег Штаба Врховне Команде, Врховни Командант Његово Краљевско Височанство Престолонаследник Александар, Краљевска Влада и нова Врховна Команда предузели су били најенергичније мере, да се наша војска што пре пребаци на Крф, ту реорганизира и успособи за нову акцију: Ослобођења Србије и Уједињења нашега народа. Циљ ових надлежних и одговорних фактора био је, да се наша војска из околине Скадра и Сан-Ђовани ди Медиа пребаци на Крф помоћу савезничких бродова и да се прекине свако даље кретање војске сувим, било ка Драчу, било ка Валони, како су то желели наши Савезници, правдајући то оскудицом у транспортним средствима и тешкоћом укрцавања код Медуе.

Акција коју је наша Влада била развила противу овакве намере наших Савезника, била је очајна. Ми смо доказивали немогућност даљег кретања сувим наше изнурене, изгладнеле и физички готово пропале војске и са правом смо захтевали, да та војска, која се тако сјајно одужила својим савезничким обавезама, буде превезена на Крф; али, на жалост, Савезници су остали неумољиви. У моменту ове тешке

кризе, када су наши војници и избеглице умирали од глади и зиме по скадарском блату и пустој околини Медуе, Наследник Престола и Врховни Командант учинио је последњи покушај код Савезничких Влада, молећи их да не чине овакву неправду Српској Војсци и уверавајући их, да је Српска Војска неспособна за даље кретање сувим. Али и овај очајни крик нашега витешкога Врховнога Команданта не поможе и српски мученици, највећим делом, бише принуђени да носе свој Крст до Драча и Валоне, где се укрцаше, под најтежим условима, на савезничке бродове, који их пренеше на Крф и остала околна острва, — острва живота и смрти.

II.

На Крфу су предузете биле све мере, да се наша војска исхрани и снабде свима материјалним потребама.

Већ 20. фебруара 1916. године Помоћник Начелника Штаба Врховне Команде био је послат, као представник наше војске на Савезничкој Конференцији у Шантију, да изложи стање наше војске и да захтева сав потребан материјал за реорганизацију, наоружање и спрему наше војске за нове операције.

Ова конференција састала се 12. марта, у Шантију, на којој су били пуномоћни делегати свих савезничких војски.

У седницама ове Конференције представници наших Савезника изнели су стање својих војски, за тим је Ђенерал Жофр изложио стање непријатељских војски, и, на основу тога, састављен је план акције за 1916. годину.

Делегат руске војске, излажући бројно стање руске војске, био је мишљења, да руска војска треба да предузме офанзиву у другој половини месеца маја 1916. године, захтевајући, да све остале савезничке војске предузму офанзиву 2—3 недеље после Руса. Овако предложена офанзива била је потпуно у сагласности са идејама ђенерала Жофра и нашом жељом да што пре ослободимо нашу Отаџбину, али је била противна гледиштима осталих представника савезничких војски, који су налазили, да њихове војске неће бити готове до тога времена за једну велику офанзиву, јер им, поред осталог, нарочито недостаје муниција.

У овој дебати о могућности и немогућности офанзиве, наш делегат је изнео следеће гледиште Српске Врховне Команде:

Скоро је четири године, како се Српска Војска бори без престанка; она је претрпела огромне губитке, не само у борбама него и услед епидемије.

У последњој непријатељској офанзиви Српска Војска је била нападнута са три стране надмоћним снагама трију непријатељских држава. Чак и тада се она борила до потпуног исцрпљења својих моралних и физичких моћи. Доцније је Српска Војска била бачена у сурове и тешко пролазне планине Црне Горе и Арбаније, где је, због оскудице у комуникацијама, била принуђена да уништи сав материјал и највећи број топова, које су војници толико волели.

У току кретања ка Јадранском Мору, наша војска је имала да савлађује највеће теренске тешкоће, да подноси оштру зиму у планини и да често одбија нападе пљачкашких арбанашких племена, као и да се бори са глађу.

Дошавши до крајње границе исцрпљености, војници почеше губити веру у своје старешине, морал се поколеба и дисциплина поче да слаби. Но, при свем том, војска је носила у себи наду, да ће бити прихваћена на обалама Јадранског Мора и веровала је да ће се ту завршити њене патње. Али кад је тамо стигла, она није нашла никакве потребе за живот и беше у немогућности да се одмори, јер се од ње захтеваху нови напори: требало је најпре маршевати на Драч, а затим на Валону кроз предео тешко пролазан, баровит и беспутан, и који је ускоро био посејан лешевима од глади умрлих војника и изнурене стоке.

Због исцрпљености и глади смртност се повећавала свакодневно, остављајући дубоке трагове у души преживелих.

Чак и на Крфу, где се сада наша војска налази у једној фази прикупљања, није се могла благовремено спремити база за њен прихват. Војска је још далеко од тога, да буде одморна и опорављена, што се види из свакодневног умирања и броја болесних војника. Чиста спрема није још добивена, шатори треба тек да дођу, а време је рђаво; дрва за огрев и кување хране недостају, животне потребе нису могле бити раздате у потребној количини, да би се надокнадили губитци изнурених организама.

За све време ових дугих и непрекидних борби, како са непријатељем тако и противу несавладљивих тешкоћа и глади, војници су се преморили и слабљење њихове енергије врло је знатно. Апсолутно је потребно да се војска одмори, како морално тако и физички, да се дисциплина ојача и да војници

отпочну наново веровати у крајњи успех наше ствари.

Српска Врховна Команда уверена је, да се неће дуго чекати те да се све ово постигне, јер је војска очувала још живе успомене на своју славну традицију, своју част, своју гордост и своје достојанство; ма да ће трагови моралне и физичке кризе, кроз коју је српска војска прошла, остати још извесно време, ипак ће они постепено ишчезнути у току саме реорганизације, као и помоћу добре исхране и довољног одмора.

Међутим, баш ови услови захтевају да цела војска буде прикупљена у рукама Српске Врховне Команде, те да изврши своју реорганизацију. *Сваки прерани покрет, као и делимично одвајање, како што желе неки наши Савезници, успорило би знатно реорганизацију војске.*

За сада се могу дати све гаранције, да ће се учинити највећи напори у циљу што бржег реорганизирања српске војске и припреме за њено преношење на Халкидичко Полуострво, јер Српска Врховна Команда, као и сама српска војска очекују са нестрпљењем, да се ставе поред својих храбрих Савезника и да наставе борбу за крајњу победу над општим непријатељем — за ослобођење своје Отаџбине и остварење заједничког савезничког циља.

Ова општа жеља биће водила Врховној Команди и целом официрском кору у предузимању најенергичнијих и најбржих мера за потпуну реорганизацију и препорођај српске војске.

Али, да би се могло што пре ући у дејство, апсолутно је потребно да се наша војска преоруџа

и наново опреми модерним материјалом, пошто је у досадањем рату све наше оружје, муниција и остали материјал пропао или упропашћен.

За време повлачења кроз Албанију, могло се спасти само мало материјала: око 20.000 српских брзометних пушака, један мали број митраљеза и брдских топова и 20 пољских топова. Али сав овај материјал је у таквом стању, да се не може употребити као борбено оружје пре него што се не оправи у којој фабрици Савезних Земаља. Па и са претпоставком, да се ова поправка може извршити, не треба рачунати на овај незнатан остатак оружја, јер би онда извесне јединице добиле оружје новог модела, а друге старога модела, што треба избећи по сваку цену, да се не би компликовала попуна у муницији. Српска Врховна Команда предвиђа, да оно, што нам је сада остало од оружја, образује резерву у циљу наоружавања нових јединица, које ћемо успети формирати доцније кад у току будућих операција будемо наново на српској територији.

За сада, нама је потребно имати 106.326 нових брзометних пушака.

Што се тиче артилерије, наше наоружање треба да базира на искуствима стеченим за време ратова за последње четири године. Рат нам је доказао, да су наши заједнички непријатељи, а нарочито Немци, надмоћнији у артилерији, а нарочито у тешкој артилерији, што је констатовано у свима борбама које смо имали са њима. Служећи се оруђима јачих калибра и не штедећи муницију, они су добивали одлучне резултате, како материјалним рушењем тако исто и моралним ефектом. Да бисмо парирали ову

надмоћност у будућим операцијама, које имамо заједно водити, ми смо предвидели, да свака српска пешадијска дивизија добије по један дивизион од три хаубичке брзометне батерије од 120 mm, а свака армија да добије по три хаубичке брзометне батерије од 150 mm. кратких топова и по шест оруђа дугачких топова од 105 mm. 2)

Предвиђајући, да српска војска на операцијскоме правцу, који ће јој бити једнога дана одређен, може наићи на јача утврђења, за рушење којих су потребни топови великог калибра, ми смо предвидели још 12 оруђа од 210 mm. или 280 mm. која треба да буду стављена на расположење Српској Врховној Команди.

Што се тиче брдске артилерије, ми тражимо за сваку пешадијску дивизију по један дивизион од по три брдске батерије.

У ратовима 1912—1913., као и у овоме рату, ми смо осетили недостатак у брдској артилерији. На испресецаном терену Балканског Полуострва овај је недостатак особито осетљив. Војска, која дејствује на оваком терену, потребује што многобројнију и што моћнију брдску артилерију.

Одговарајући потреби о којој смо се уверили у нашим ратовима 1912.—1913. године, ми смо поручили у јуну 1914. године у француској фабрици Шнајдер и компанија 36 брдских батерија 75mm, система Шнајдер-Данглис. Овај топ је лако преносан и одличан по своме дејству. Овај материјал био је поручен само на неколико дана пре мобилизације 1914. године и како је фабрика Шнајдер била заузета израдом муниције и оружја за француску војску и

за војску осталих Савезника, није, на жалост, могла да нам га испоручи, већ смо добили свега две батерије, и оне су дале одличне резултате. Наше тобџије су њима потпуно задовољне и са свију страна у нашој војсци добили смо израз једнодушне жеље да се снабдемо топовима Шнајдер-Данглис. Ми се надамо да ће Савезници хтети узети у обзир ову једнодушну жељу свију наших војних кругова, жељу која је израз једне потребе, и да ће хтети донети решење да се Српска Војска снабде брдским топовима Шнајдер-Данглис.

3/ На послетку, што се тиче пољске артилерије, ми смо предвидели по два дивизијона од по три батерије за сваку пешадиску дивизију и две батерије за коњичку дивизију.

4/ Односно митраљеза, молимо да се додели сваком пешадиском батаљону по четири митраљеза и сваком коњичком ескадрону по два митраљеза.

Српска војска, у нестрпљењу да се може понова борити и пуна поверења у своје моћне Савезнике, гаји чврсту наду да ће њене жеље у овоме погледу бити што пре остварене, јер се Србија, и ако још млада држава, увек трудила да својој војсци да најбољу могућу организацију, а нарочито да је снабде наоружањем првога реда. Српска војска имала је увек најбољу пушку и одличан топ, српски војник је навикнут на најсавршенију пушку и топ, схвата важност доброга наоружања, па тако и жели.

Са ових разлога треба имати у виду ову карактерну црту српскога војника, која треба да буде одлучујућа у питању избора материјала за наоружање наше војске.

Што се тиче возова, они су сасвим изгубљени. Мали број коња што још остаје, није могао бити пренет на Крф ни до данас и немогуће је знати у каквом ће стању доћи. Желели бисмо да нам се даду мазге као товарна стока, нарочито за брдску артилерију, а тамо где су предвиђена кола, да нам се даде мароканска двоколица, разуме се, запрегнута јаким коњима или мазгама.

Да би се у највећој мери смањио број стоке и кола, ми бисмо их заменили камијонима, које услед тога тражимо у већем броју но што смо имали раније.

Ако наша жеља у овоме погледу буде остварена од стране наших Савезника, онда ће Српска Војска моћи предузети борбу уз њих и са пуним поверењем наставити је до дефинитивне победе над заједничким непријатељем. Ми се, дакле, усуђујемо надати, да ће нам Савезници дати наоружање, које ће нам допустити да се до краја боримо са полетом и издржљивошћу за које су српски војници способни.

Србија може сада дати укупно 151.920 војника од којих 110.333 бораца и 41.920 небораца, али ови људи још нису подобни за операције, већ је потребно да се опораве, како у физичком тако и у моралном погледу, толико да ће моћи да се превозе са Крфа на Халкидик око половине априла. Кад се овоме дода време, потребно за неопходну обуку нових јединица у војничким знањима и употреби новог ратног материјала, као и за реорганизацију војске и попуну материјалом и возовима, онда држимо, *да ће се српска војска моћи упошребити за општу офанзиву шек у другој половини месеца јуна.*

На послетку, Српска Врховна Команда мисли,

да је у општем интересу да се повећају ефективни на Балкану, како би утицали на Румунију и Грчку да уђу у рат као наши Савезници, а у исто време приморали наше непријатеље да задрже на Балкану што већи број немачких и аустријских дивизија. Зато треба да је савезничка војска на Балкану толико јака, да представља стварну и озбиљну претњу снагама немачко-бугарским.

Може се сматрати, да ће овај резултат бити постигнут *појачавајући савезничку војску у Солуну на 500.000 војника.*

Било би нарочито корисно, да Талијани дејствују одговарајућим снагама од Валоне преко Елбасана у правцу Битоља.

Дејство једне знатне руске снаге на северном бугарском фронту било би од велике важности за операције и покрет с југа ка Сави и Дунаву, што би неоспорно одлучило Румунију и Грчку да се придруже Савезницима.

На крају овога излагања, наш делегат захтевао је следеће најхитније мере, које треба одмах предузети:

1.) Да се одмах Српска Војска снабде модерним наоружањем, оделом и осталом материјалном спремом;

2.) Да се Солунска Војска што пре појача, како би могла извршити успешну офанзиву, саображавајући своје дејство са осталим савезничким војскама у пролетњој офанзиви, и

3.) Да се Српска Војска транспортује у Солун, али с тим, да она неће моћи ући у акцију пре друге половине месеца јуна.

Предлог нашега делегата наишао је на велики

отпор неких савезничких представника и поводом тога развила се начелна дебата:

а.) Да ли треба да остане Солунска Војска, или све тамошње трупе треба одмах пренети на западни фронт, као главно ратиште; и

б.) Да ли Српску Војску треба транспортовати у Солун, или боље у Санти Каранта, или Валону, одакле би у подесном моменту са тамошњим талијанским експедиционим корпусом предузела офанзиву, било правцем Санти Каранти — Битољ, било правцем Валона—Елбасан—Битољ, или Елбасан—Дебар.

Приликом ове дебате талијански делегат нарочито је наваљивао, да се српска војска транспортује ка Валони или Санти Каранта, ради кооперације са талијанским трупама, али наш делегат није могао никако на то пристати, доказујући немогућност те операције, како с обзиром на планински терен, оскудицу у комуникацијама, даљину и несигурност операцијскога и комуникацијскога правца, тако исто и са моралног гледишта, јер би повратак српске војске у Арбанију и операције кроз њу биле од фаталних последица по њен дух и морал.

Ђенерал Жофр у својим разлагањима по овом питању дошао је до закључка: да српску војску треба транспортовати у Солун и да није потребно доводити српску војску на западни фронт, јер нема довољно транспортних бродова. Његово мишљење је било, да у овом тренутку није могућно донети ма какву одлуку о повлачењу енглеско-француских трупа из Солуна, јер су сва транспортна средства, којима Савезници располажу, заузета око транспортовања енглеских дивизија из Египта и осталог ратног мате-

ријала, те је стога предложио да се питање о појачању или укидању Солунске Војске одложи на јесен.

Руски делегат сложио се у главном са ђенералом Жофром, прецизирајући своје мишљење овако :

„Ми можемо донети одлуку у једном погледу, а то је да српску војску треба транспортовати код Солуна, а не код Валоне или Санти Каранти, одакле треба предузети офанзиву, ако се укажу повољне прилике. Ја држим да ће се ова могућност остварити, ако Немци буду приморани да врате своје дивизије са солунског фронта на западни или источни фронт.“

Енглески делегати су нагињали да се Солунска Војска што пре транспортује на западни фронт, правдајући то своје гледиште начелом: да треба на главном ратишту употребити највећи број трупа, али су били сложни са ђенералом Жофром, да је за сада немогућно то извршити, јер нема транспортних бродова.

Наш делегат, увиђајући да ће питање солунскога фронта бити решено противу наших интереса, молио је, да се води рачун о важности солунскога фронта и он не ослаби, већ пошто пото појача.

„Важност солунског фронта је велика. Са њега се најлакше и најбрже може овладати комуникацијом Берлин—Цариград. Одатле се најосетније може грозити Аустрији. У свакоме случају присуство солунске војске задржаваће знатне непријатељске трупе, које би биле употребљене на западни или источни фронт. У политичком погледу напуштање солунскога фронта имало би јаког утицаја на Грчку и Румунију и може се тврдити, да би ове земље биле изгубљене

као савезници за Антанту. Зато Солунску Војску треба појачати и оспособити је што пре за успешну офанзиву на север“.

После дуже дискусије по овом питању, Конференција у Шантију донела је следеће решење:

1) Предузети општу савезничку офанзиву у што краћем року. Тачни датум одредиће споразумно главни команданти савезничких војски.

2) Српску војску снабдети свима средствима и транспортовати у Солун.

3) За сада састав Источне (Солунске) Војске не мењати.

4) Енглеско-француске трупе организовати за планински рат.

5) Источна Војска код Солуна и талијанска војска код Валоне, држаће непријатеља под претњом офанзиве.

На тај начин, после велике борбе, успело се: *да се одржи солунски фронт, и шиме је постављена основа за наш даљи рад у циљу Ослобођења Србије и Уједињења нашег народа.*

III

Друга Конференција Представника Савезничких Војски одржана је у Шантију 15. новембра 1916. године, на којој је наш делегат поднео следећи меморандум:

За време ове зиме и идућега пролећа вероватно је, да ће непријатељ усвојити следећи план дејства на балканском ратишту.

а) Држати се у дефанзиви на солунском војишту,

а предузети офанзиву противу Румуније у циљу окупације ове земље.

Разлози за такву акцију били би, осим великога моралнога ефекта, који би она произвела, још и велике војничке и политичке користи везане са окупацијом Румуније, као и огромне материјалне користи извучене из великог богатства ове земље, затим претња ка Одеси и дубљој позадини руске војске, као и осигурање везе између Централних Сила и Цариграда не само железничком пругом, већ и Дунавом.

У другом делу операција, кад Румунија буде заузета, непријатељ ће предузети енергичну офанзиву на солунском војишту у циљу овлађивања Солуном као првокласном стратегијском тачком.

Ова акција била би оправдана, осим великога моралног ефекта који она ствара, још и великим војничким и политичким користима, јер би непријатељ постао апсолутан господар на Балканском Полуострву и увукао би Грчку у савез Централних Сила.

Балканско ратиште имало је увек велику стратегијску и политичку важност, као што је то делегат Српске Врховне Команде имао част изложити детаљно на последњој конференцији у Шантију, тражећи да савезничке војске на солунском фронту буду довољно појачане, те да могу тући непријатељску војску и продужити успешно офанзиву ка Софији и Дунаву.

Међутим, ово ратиште добило је данас још већу важност, из ових разлога:

1. Поразом Бугарске и васпостављањем Србије веза Берлин—Цариград била би пресечена, што би дало Савезницима велике користи, а напротив, била

би у сваком погледу од огромне штете за централне силе.

2. Поразом Бугарске, била би и Турска принуђена на мир, што би донело велике моралне и материјалне користи, јер би у том случају савезничке војске на Балкану биле на расположењу за употребу противу Аустро-Немаца, нападајући их с југа ка њиховој широј позадини, а на фронту, који у погледу фортификацијском није озбиљно организован.

3. Србија, Бугарска и Турска располажу великим природним богатствима, која наши непријатељи искоришћавају, како за исхрану својих војски и становништва, тако и у сваком другом погледу.

4. Бугарска а нарочито Турска располажу још богатим резервама у људима, које Немачка може непрестано организовати, наоружавати и упућивати на разне фронтове, као што она то сада чини.

5. Одсудном победом на балканском ратишту непријатељ би био лишен свих својих преимућстава, а користи које би наши Савезници од тога извукли биле би несравњено велике.

Све ово јасно доказује важност балканског ратишта и неопходну потребу, да се што је могуће препојачају савезничке војске на овоме ратишту, те да би могле тући непријатеља. } 13

На балканском ратишту, а нарочито на солунском фронту, треба наставити и предузети офанзиву са највећом енергијом, те да се не допусти непријатељу да се утврди и тиме претвори садашњу војну у рововску војну, као што се то чини на осталим фронтовима.

Савезничке војске код Солуна нису никада од-

товарале важности овога фронта, ни снагама којима је непријатељ ту располагао.

Због тога је на овоме фронту био један дуг застој у операцијама, а то је разлог због којег наши последњи успеси нису могли бити експлоатисани, већ се само успевало да се непријатељ одбаци с једнога положаја на други. А услед ових крвавих борби, болести и непрекидних напора, српска војска топи се постепено и њено бројно стање умањује се све више и више.

Остале савезничке трупе такође су слабе, како по броју оперативних јединица, тако и у ефективима.

Догађаји су доказали, а такође доказују и данас, да су све војничке и политичке грешке, које су учињене у погледу балканског ратишта, имале озбиљне последице за цео Савез и да се сада откупљују по цени великих жртава.

Пошто је и Румунија ушла у акцију, то је балканско ратиште добило још већу важност, те је јасно, да *дејство на овоме ратишту мора имати карактер једне снажне, брзе и одлучне офанзиве.*

Са ових разлога неопходно је потребно, да се *савезничке трупе појачају на солунском фронту по броју оперативних јединица, као и да се њихови ефективни попуне до ратног састава, тако, да се има најмање 300.000 ефективних пушака у целој савезничкој војсци* и то за случај да централне силе не добију појачање на Балкану; у противном, ефективни наши треба да буду још већи.

Талијанске трупе у Валони требало би такође појачати, те да могу испунити задатак који би им био одређен у циљу кооперације са Солунском Војском.

Циљ наших дејстава са солунског фронта треба да је: уништити бугарску војску и освојити Софију што пре.

После тродневне дуге дебате по овом питању донето је следеће решење:

1) Учесници усвајају план акције, предложене француским меморандумом, чији је циљ: предузети у 1917. години одсудну офанзиву на свим фронтovima.

2) За време зиме 1916.—1917. године офанзива, већ отпочета, биће продужена у најширем обиму, колико то дозвољавају климатске прилике на појединим фронтovima.

3) Савезници ће предузети хитно претходне припреме, да би могли отпочети заједничку офанзиву у првој половини месеца фебруара 1917. године са свима средствима којима располажу.

4) Од момента, када савезничке војске буду готове за офанзиву, Главни Команданти Савезничких Војски решиће план операција према ондашњим стварним приликама на ратиштима.

5) Ако се прилике не промене, заједничка офанзива са максимумом снага свих Савезника треба да отпочне у року од три недеље, од дана када буде отпочела офанзива на једном од савезничких фронта.

6) У овоме циљу морају се одржати сталне везе између Главних Команданата Савезничких Војски.

7) На Балкану је циљ Савезника, да што пре сломе Бугарску. Жеља је Српске Врховне Команде и Рускога Главног Штаба, да се што пре предузму операције у овоме циљу.

8) Савезничка Војска код Солуна биће појачана, према захтеву српског делегата, на 23 дивизије и то

што пре. Ова снага одговара условима: колико се може снабдети код Солуна и колико Савезници могу одвојити од својих снага са западног фронта.

У овом циљу Енглези ће дати одмах, без одлагања, 7 дивизија, Французи 6 дивизија, Талијани 3 дивизије и Руси 1 дивизију.

9) Савезничке трупе код Солуна морају бити попуњене до свог ратног формацијског састава.

10) На свима осталим споредним ратиштима водити операције споредног значаја, са смањеним снагама, те да би се могла имати што већа снага на главним ратиштима.

11) Конференција понавља ангажман од Конференције 1. децембра 1915. године о узајамном потпомагању: т. ј. ако једна од савезничких земаља буде нападнута, да све остале имају дужност да јој притекну у помоћ, било индиректно, предузимајући офанзиву на свом фронту, било директно шиљући помоћ на нападнути фронт.

12) У овоме циљу одговарајући ђенералштабови проучиће за раније сва транспортна средства.

13) Појачање српске војске добиће се увођењем у српску војску добровољаца српске народности, који су сада као заробљеници у Русији и Италији.

14) Усваја се захтев српскога делегата, да се сви добровољци што пре транспортују ка Солуну.

На тај начин је завршена друга Конференција Савезника, на којој је наше питање решено много повољније него на првој Конференцији у Шантију.

IV.

Овако пројектована савезничка офанзива на пролеће 1917. године није дала жељени резултат, а.

стање на солунском фронту постало је критично. Ову опасност појачали су нарочито два догађаја: припреме наших непријатеља да изврше једну јаку офанзиву противу Солуна и одлазак енглеских трупа са овога фронта на азијски и западни фронт. // 43

Наша ситуација била је врло озбиљна Катастрофа Русије и Румуније, неуспех наших Савезника на западном фронту, смањивање енглеских ефектива код Солуна и замореност наше војске чинили су наш положај врло критичним. Морал и поверење у победу код наших војника почели су падати. Непријатељ је био развио нарочиту пропаганду у овом циљу, зато су биле доведене трупе од Срба (Херцеговаца и Босанаца) и хрватске јединице, које су биле распоређене по бугарским пуковима дуж целог фронта и које су пропагандом требале деморалисати нашу војску. У исто време непријатељ је отпочео пропаганду преко писама и новина, а нарочито преко „Београдских Новина“ штампаних ћирилицом за сељаке, које је у маси убацивао у наше ровове.

Врховна Команда је била предузела најенергичније мере, да се морал наше војске одржи на висини, али требало је радити и код наших Савезника, како у циљу појачања савезничких војски, тако и у смислу доказивања неопходности смене са фронта и одмора српске војске.

Поред осталих мера, Врховна Команда обратила се и команданту источне војске и Америци с молбом да се помогне српској војсци. Молба упућена команданту источне војске гласила је овако:

Српска Врховна Команда у више прилика износила је тешко физичко, морално и психичко стање у коме се налази српска војска.

Сви последњи догађаји, како на солунском тако и на осталим фронтovima, нису ишли у прилог поправке овога стања, већ је оно бивало све теже и теже.

Из тих разлога понова се појавила неопходна потреба, да се узме у студију питање о што скоријем давању одмора српској војсци, како би се могла реорганизовати, физички и душевно одморити и у свакоме погледу спремити за нове задатке који би јој могли пасти у део.

Ради правилног схватања и решења овога питања треба да се узму у процену и следећи разлози:

1) Још у времену кад је српска војска превожена на солунски фронт, у погледу њеног физичког стања имало је много шта да се пожели. Она још ни изблиза није била одморена и опорављена од тешких непрекидних напрезања, која је подносила почев још од 1912. године (балкански ратови), а углавито од њеног последњег страдања преко арбанских планина. Њене су ране тек биле залечене; леп спољни изглед српског војника био је само привидан, а испод тога лепога изгледа била је стварно физичка изнуреност, као што су: надувене ноге, проширене вене, срчане мане и т. д.

Само нада на скори повратак у Отаџбину и жеља да се непријатељ казни, дали су српским трупама новог душевног полета и оспособили их за нове напоре и нове победе.

Али су после тога наступила нова разочарења, нова непрекидна напрезања, губитци у борби, болести, неизвесност о својим породицама и т. д., што је све доводило војнике до велике физичке исцрпљености и дубоке душевне клонулости.

Нове свакидање вести о злом стању у Србији, као и зверски начин угушивања последњег устанка у Србији, такође нису могли остати незапажени од војника и пали су као нов терет на њихову већ измучену душу.

Једино крајња заузимљивост старешина и урођени патриотизам српскога војника побеђивали су све тешкоће, и он је до сада, са врло малим изузетцима, остајао веран својој застави и своме позиву.

2) Наизменични одмори, које су до сада добивале српске трупе, били су само привидни, јер су оне и даље стварно трајно радиле на путевима или фортификацијама, а што је најглавније најчешће су се ти одмори вршили под непријатељском ватром, те нису могли имати потпун резултат за физичко и психичко опорављење војника.

3) Садање стање на свима европским фронтима понова баца у даљу неизвесност скори свршетак рата и ствара изгледе на нове борбе и нове напоре, који изискују довољно одморену и освежену снагу.

4) Догађаји у Русији и код њених овдашњих трупа нису остали без утицаја и на српске трупе у оперативном погледу, јер, у колико је полагана велика нада на руску војску, у толико је сада и разочарење веће.

5) Понова се појавила неопходна потреба да се српска војска реорганише. Поред непрестаног смањивања бројног стања јединица, а услед немогућности попуне, као и великих губитака у борбама и од болести, у трупи има и знатан број војника, који су по годинама старости, — 50 и више година — већ давно изашли из обавезе служења у оперативној

војсци. Тешки напори такође су учинили своје, и снага ових стараца више нимало не одговара дужностима које на њих падају. Због тога је настало крајње време да се и они лекарски прегледају и преведу у III. позив или последњу одбрану стараца.

Сем тога, и међу млађим војницима постоји знатан број физички слабих, који су само по нужди задржани на борачким местима и који се сада такође морају превести на лакше службе. Све ово смањиће ефективе појединих јединица у толикој мери, да се не може проћи без новог стапања и преформирања већих размера.

Српска Врховна Команда мисли, да би се српска војска најбоље одморила и извршила своју реорганизацију, ако би се цела војска повукла у позадину на одмор. Ако би ово било немогућно из ма којих разлога, онда да јој се смањи фронт тиме, *што би она у будуће држала само фронт II. армије*, а фронт I. армије да се додели другим савезничким групама.

Ово питање треба сматрати као хитно, јер у колико се оно више буде одлагало, у толико ће се поменути тешкоће све више повећавати, па ће требати и више времена да се изврше потребне поправке.

Молба коју смо поднели Америци гласила је овако :

1) Сви догађаји на солунском фронту доказали су, да солунска војска према своме саставу и броју није никад могла одговарати великој важности своје задаће.

2) Знатни успеси, које је 1916. године имала српска војска потпомогнута дејством француске вој-

ске, а по цену великих жртава, остали су неискоришћени услед велике ширине фронта и слабости ангажованих ефектива, као и због тога што солунска војска није никада имала одговарајуће резерве, те да потпомогне победне трупе, да их освежи и тиме брзо експлоатише успех.

3) Последња појачања солунске војске такође нису стигла у предвиђеној јачини, била су недовољна, и то је био главни разлог што последња офанзива није постигла жељени успех.

4) Да би се једанпут избегли непотребни губици у војницима, материјалу и времену, неопходно је потребно, да се доведе на солунски фронт толико војске, колико захтевају његова важност и непријатељске снаге, које треба победити.

Поред грчке војске, која треба тек да се организује, потребно је да сви Савезници пошаљу одговарајућа појачања, а било би особито корисно, ако би се и амерканске трупе могле појавити на солунском фронту.

5) Војнички и политички, а нарочито морални разлози који захтевају да ово овако буде, следећи су:

а) Веза Берлин—Цариград била би пресечена,
б) Поразом Бугарске и Турска би била принуђена да закључи мир,

в) Србија, Бугарска и Турска располажу великим природним богатствима, које непријатељ искоришћује ради исхране своје војске као и ради других циљева.

Бугарска и нарочито Турска, нису још исцрпеле своје резерве у људству и Немачка их може увек организовати, наоружати и упутити на разне фронтове, као што је до сада и радила.

г) Сви догађаји садашњег рата доказали су нам, да Аустро-Угарска представља слабо и болесно место централних сила. Њене трупе биле су увек најлакше побеђене, због чега је Немачка била приморана да одваја снаге са сопствених фронтава, да би парирала слабост своје савезнице.

Избацивањем Бугарске и Турске из акције, савезничке трупе на Балкану могле би се имати на расположењу, да се баце противу Аустро-Угарске, нападајући с југа и веома грозећи позадини ових војски на фронту, који у погледу фортификације није никада озбиљно приправљен.

д) Појавом солунске војске на Сави и Дунаву добио би се додир са талијанском војском, ако би она наступала победнички.

ђ) Долазак американских трупа на солунски фронт имао би за нас, поред материјалног интереса, велику важност у погледу моралном. Ова појава улила би српској војсци нове наде у победимост савезничких војски и учврстила би још више њено уверење у дефинитивну победу над непријатељем. Са своје стране непријатељ би у овој појави видео солидарност савезника и још један сјајан доказ несавладљиве воље за победом.

V.

Пошто су све мере, које је била у овом циљу предузела Краљевска Влада и Врховна Команда, остале безуспешне, то је Врховни Командант, Њ. Кр. В. Престолонаследник Александар у месецу октобру 1917. године поверио Помоћнику Начелника Штаба Врховне Команде мисију, да оде у Лондон и однесе

Његово Својеручно писмо Њ. В. Краљу Британије и Цару Индије, у коме је било изнесено стање наше војске и потреба, да се солунски фронт што пре појача, наредивши му у исто време, да дође у везу са свима важнијим војничким и политичким факторима, како у Енглеској, тако и у Француској, и обавести их о ситуацији на солунском фронту, а специјално о стању наше војске, као и о потреби, да се солунски фронт појача у циљу предузимања офанзиве са њега, као, напоследку, и о потреби смене и одмора наше војске.

Изасланик нашег Врховног Команданта примљен је у аудијенцију код Енглеског Краља, чим је стигао у Лондон, и том приликом усмено је објаснио Краљу ситуацију на солунском фронту, потребу појачања овога фронта бар са још 50.000 ефективних пушака и 60 топова већега калибра од 155 м/м и потребу за одмор и реорганизацију наше војске; у исто време предао му је следећу карту, ноту и опширан меморандум о солунском фронту:

Нота о солунском фронту

1) На солунском фронту непријатељ располаже са: 263 батаљона, 24 ескадрона, 1176 топова и 1930 митраљеза. Сем тога, октобра месеца, констатован је долазак два пука IV-те бугарске дивизије, а очекује се долазак целе ове дивизије од 24 батаљона, као и што се верује, да ће доћи и 3 немачке дивизије. Укупно сада има 161.000 ефективних пушака.

Савезници на овоме фронту имају: 264 батаљона, 50 ескадрона, 1271 топ и 1831 митраљез, укупно око 143.000 пушака.

Као што се види из овога упореднога прегледа снага непријатељ је данас јачи за 18.000 ефективних пушака од Савезника, те према томе Савезници су у немогућности предузети офанзиву, већ морају остати и даље у одбрани, а ако се потврде извештаји о доласку још 3 немачке дивизије, онда ће савезничка војска код Солуна доћи у врло критичну ситуацију.

Према овоме, да би се могла предузети успешна офанзива са солунског фронта, неопходно је потребно појачати га са још 50.000 ефективних пушака и око 50 тешких топова калибра већег од 155 м/м. Са оваквим појачањем може се рачунати, да би се непријатељ могао потући на садањим својим положајима, а када се има у виду факт да непријатељ позади садашњих положаја не располаже ни са каквом утврђеном линијом, ни јачим резервама, онда би неминовна последица тога била: опште повлачење бугарске војске из Македоније, што би имало велики утицај на садање тешко политичко стање у Бугарској и приморало би је сигурно на сепаратан мир.

2.) Ако се извештаји о појачању непријатеља потврде, онда су Савезници немоћни одбранити солунски фронт, јер данас Савезници имају на 450 километара фронта свега 143.000 пушака, што је врло слабо поседнуто, и без икаквих резерви за контра-напад.

Ситуација безусловно захтева појачање солунскога фронта, ако се не жели претрпети катастрофа.

3.) Српске трупе су на фронту и у рововима без одмора, смене и одсуства већ 16 месеци. Услед борби, болести и изнемоглости њихови ефекти све-

дени су на минимум, тако, да данас има на лицу места 94.635 војника, од којих је 51.357 бораца, а свега 21.000 ефективних пушака.

Из разлога што је српска војска већ шест година у рату, војници су уморни и малаксали, а 50% од њих прешао је године, и треба да служе у територијалној војсци, јер су стари од 40 до 50 година.

Специјална ситуација, у којој се налази српски народ и српска војска, учинила је да је морално стање поколебано, на што су имали нарочито великога утицаја догађаји са Русијом.

Из свих ових разлога неопходно је потребно одмах повући српску војску са фронта, одморити је и реорганизовати.

Ово се може извести на тај начин, што ће се прво сменити I. армија са њеног фронта и повући позади II. армије.

Да се ово изврши, потребна је снага од 11.000 ефективних пушака, колико броји I. српска армија, што захтева да се одмах испошље оволика снага на солунски фронт.

Не буде ли се могло ма из којих разлога послати ово појачање, онда треба руску дивизију заменити трупима из резерве, па Русе ставити под српску команду и употребити их за смену I. српске армије.

4.) У прошлој години у ово време Савезници су били јачи за 580 топова од непријатеља, а данас за 100 топова. Када се има у виду да непријатељ располаже са топовима од 220 м/м, а Савезници само од 150 м/м и кад се томе дода број топова ново-долазеће IV-те бугарске дивизије, онда непријатељ није слабији од нас ни у артилерији.

Зато је неопходно појачати солунски фронт бар са још 50 топова калибра већег од 155 м/м.

5.) Специјално код српске војске велика је криза у тешкој артилерији, јер се 20 искварених хаубица 120 м/м не могу заменити, пошто нема нових цеви, зато је неопходно потребно заменити их са 20 кратких топова 155 м/м.

6) Грчка још није наредила мобилизацију. Они сада имају две дивизије од по три пешадијска пука; укупна јачина 25.000, свега 10.000 ефективних пушака.

Због унутарњих прилика у Грчкој они неће моћи наредити општу мобилизацију за дуже време, а кад се има у виду потребно време за организацију и обуку, онда треба бити уверен, да грчка војска неће моћи узети учешћа пре месеца маја 1918. године, те зато је погрешно сматрати, да Грци могу сада побољшати ситуацију код Солуна.

7) Не узме ли се у озбиљно разматрање ово стање на солунском фронту, онда је неизбежна катастрофа: губи се Солун, који ће постати озбиљна база за непријатеља у свакоме погледу; цела бугарска војска остаће непријатељу на расположењу, да је употреби на другој страни, српска ће војска пропасти, што значи пропаст целе српске нације, Грчка ће прећи на страну наших непријатеља и, на послетку, огромна убојна и материјална спрема пашће непријатељу у руке.

Меморандум о солунском фронту.

А.

У време кад се решење великог светског рата приближава крају, услед крајњих напора и жеље обеју

страна да се рат што пре победоносно сврши, потребно је, да се у овој решавајућој фази рата не занемари поново важност солунскога фронта и тиме избегну недогледне штетне последице по повољни исход рата за Савезнике.

Прираштај великих и свежих снага *Америке* а евентуално и *Јапана*, у овој фази рата, даје Савезницима несумњиво велике резерве у живој снази и изгледе на успех. И ако је старо стратегијско начело: „да треба потући непријатеља на главном војишту“, увек у потпуној вредности, ипак, кад се то не може брзо постићи и кад рат траје овако дуго као сада, не треба одбацити ни обратан пут: „свршити прво са малим непријатељима, па се тек онда бацити на главнога непријатеља.“

Овај су пут усвојили Немци, кад су видели да у Француској и Русији не могу добити победу, која би завршила рат; они су тада срушили прво Србију и Црну Гору, па затим Румунију, и извукли за себе из тога огромне користи.

Исто начело могу применити и Савезници, ако увиде да се у кратком року не може добити одсудна победа у Француској или Италији; онда би било од неочењиве користи, да се бар сврши са Бугарском и Турском. Ништа не смета да се после тога исте трупе врате на главна војишта, за главну битку.

Али, поред осталог, успех је зависан и од рационалне и веште употребе прираштаја снаге. Познати су догађаји, како се у овом погледу Рат развијао на штету Савезника. Прилазак Турске и Бугарске централним државама искоришћен је до максимума, док улазак Италије и Румуније у рат на страну Савезника није дао жељене и очекиване резултате.

Један од капиталних узрока оваквом шоку раша било је пошцењивање важности балканскога фронша.

Три важна момента пропуштена су, кад је било могуће постићи на овоме фронту решавајуће резултате по исход рата:

1) У јесен 1915. године — када је Србија била прегажена услед недовољне и споре помоћи Савезника.

Свима су познати догађаји из овог времена, те је излишно понављати их.

Овим успехом непријатеља постигнуто је стварно формирање четворног непријатељског блока.

Немачка је одмах приступила организацији свих непријатељских снага, користећи се прираштајем људства Турске и Бугарске и богатством Србије.

2) У лето 1916. године указује се моменат, кад је било изгледа да се поправи учињена грешка из 1915. године.

Солунска војска ојачана реорганизацијом Српске Војске, и ако још веома заморене и исцрпљене великим и тешким борбама и одступањем преко Албаније, али пуне силнога одушевљења и воље за победом и ослобођењем Отаџбине, задржавши прво успешну непријатељску офанзиву од Битоља ка Солуну, предузела је снажну офанзиву у време кад и Румунија ступа у акцију.

Са максимумом снаге и енергије требало је тада напасти Бугарску са севера и са југа, потући њену војску и пресећи везу Берлин—Софија—Цариград; али то не би учињено и солунска војска би остављена сама, да до крајњих граница своје снаге тежи поменутом циљу.

Благодарећи нарочито храбрости, примерном пожртвовању и истрајности српске војске, непријатељска војска била је више пута тучена и Битољ са једним малим делом српске територије ослобођен.

Сем 8.500 заробљеника, 74 топа разног калибра, 63 митраљеза, 11.000 пушака и другог разног материјала, што је само српска војска задобила, непријатељ је свакако имао око 55.000 људи избачених из строја (од којих 10.000 погинулих).

Стање непријатељске војске почетком децембра ове године било је критично: трупе растројене и јако у моралу поколебане, и само још један напор, још једна победа и непријатељ би био, врло вероватно, дефинитивно потучен. Али пошто није било довољно јаке резерве, победа није била искоришћена и непријатељ се брзо опоравио од првих неуспеха.

3.) У пролеће 1917. године кад су на свима савезничким фронтovima отпочеле снажне офанзиве, кад је предстојала и руска и румунска офанзива, био је трећи моменат за решење акције на Балкану.

Солунска војска покушала је офанзиву, али се брзо увидело, да она нема изгледа за успех, јер јој је недостајало средстава и снаге за постигнуће овога циља.

Док се бугарска војска у знатној мери појачала увођењем нових класа регрута и артилеријом, српска војска није могла добити никакве попуне, већ се још ослабила губитцима услед болести и велике исцрпљености људства, а појачање од три нове француске и једне енглеске дивизије није се осетило услед непотпуног формацијског стања осталих јединица и евакуације болесних војника у маси.

Зато је потребно понова истаћи и нагласити учињене грешке и тешке последице, које су отуда произашле, да у исто време још једном у решавајућој фази рата укажемо на велики циљ, за који се треба заложити на овоме ратишту и огромне користи, које се његовим постигнућем могу извући, а са средствима која не искључују и не ометају велике офанзиве на главним ратиштима; јер ће нам то, може бити, сада после овога великога искуства бити јасније, него што је то било на прошлим париским конференцијама.

Б.

Садања линија непријатељскога фронта према солунској војсци полази од ушћа Струме у Јегејско Море, па иде западном обалом Тахинског језера, левом обалом реке Струме на језеро Бутково, јужним огранцима планине Беласице на Дојранско језеро, одавде, у главном, планинским гребеном српско-грчке границе, држећи и јужно истакнуте положаје, све до Сокола (к. 1388) закључно, одавде иде на север, остављајући источно села Старовину и Зович, где прелази преко Црне Реке, затим иде ка Дабицу к. 1050 (источно од села Паралова) на Добромир, Караман, Раштане, к. 1248 (северозападно од Битоља), Црвена стена и између села Крани и Сливице излази на Преспанско језеро, затим на линију Хотешеву—Томорош—Св. Наум између Преспанског језера и Охридског језера. Одавде северно од линије, која у главном иде преко Ђафе Глас (јужно од Берата) на ушће Војуше, држе слабе посаде аустријских трупа.

Река Струма не представља озбиљну препреку, јер је преко целог лета и с јесени газна за пешаке и возове. Планински масиви источно од линије Серез—Демир Хисар представљају јачу препреку и утврђивани су од стране Бугара по окупацији источне Македоније, у лето 1916. године. Овај део фронта нема великог значаја, јер наступање, било ка Пловдиву било ка Једрену, врло је тешко због непроходности Родопских планина и дужине комуникационог правца.

На том делу фронта могла би бити употребљена грчка војска, која би имала општу мисију: да штити бок савезничких војски, које би оперисале ка северу у правцу Софије и Скопља, а у исто време грчка би војска имала овде да се бори за ослобођење своје сопствене територије, која је сада окупирана од Бугара.

Фронт између Струме и Вардара, који сада држе британске трупе, може бити подељен на два дела: на планинску греду Беласице, тешко пролазну и према којој нити је могуће развити велику војску, нити је снабдевати за операције вишега стила, и

На маневарски терен између Дојранског језера и Вардара, на коме су могуће операције са најјачим снагама и преко целе године.

На фронт Дојранско Језеро—Вардар изводе од Солуна две нормалне жељезничке линије и добри камионски путеви. Сем тога, он је близу солунске базе, јер је удаљен од ње свега око 60 км.

Тај део фронта најпогоднији је за офанзивне операције енглеских трупа. На њему се може развити велика снага пешадије и многобројнија арти-

љерија, а снабдевање муницијом и осталим потребама лако је и брзо.

Истина је, да је непријатељ овај део фронта добро утврдио и јако посео, ценећи правилно његов велики значај, али енглеска војска, која броји више од 5 милијона људи, биће у стању да себи осигура бројну надмоћност, како у пешадији тако и у артиљерији, само ако то буде хтела!

Јачина непријатељских утврђења није толика, да се не могу освојити, јер су у пролетњој офанзиви од ове године енглеске трупе успеле, да само са средњим калибрима којима сада располажу (155 мм) и са релативно слабом снагом пешадије освоје прве непријатељске положаје и то на најважнијем сектору. Што су морали напустити ове положаје, то није било због фортификацијске јачине непријатељске организације, већ због недовољне снаге у сопственој пешадији, која није могла противстати непријатељским контра-нападима. Значи, дакле, да је напад на овоме фронту потпуно могућан, само кад се уложи довољна снага у пешадији и артиљерији, а ако би се још довели и калибри већи од 155 мм, онда би победа била осигурана.

На десној обали Вардара, на сектору француске 122. дивизије, налази се такође једна маневарска зона од неколико километара ширине, где би француске трупе могле предузети офанзиву у вези са енглеским трупама на левој обали.

На тај начин, на овом најважнијем делу непријатељског фронта могла би се развити довољно јака снага енглеско-француска, која би била у стању да сломи отпор непријатеља. На овоме делу фронта

могуће је изводити операције и преко зиме, а близина базе и лак саобраћај обезбеђују сигурност и брзину у снабдевању.

Тачно је, да се по пробијању непријатељског фронта у долини Вардара, наилази на Беласицу планину и на теснац Демир Капију. Али то не може имати великог значаја, ако се успе да се непријатељ добро потуче на граничном фронту. *Бугарска војска, ако би прешрцела озбиљан пораз на своме првом положају, не би била у стању да даје јакога опшора на следећим положајима*, јер је знатно пала у моралу. Да би Бугари одржали своје људе у рововима, њихови официри морају прибегавати драконским дисциплинским мерама па често и убијању, гађању из митраљеца или топова, те зато *шаква војска, после једног озбиљног пораза, представљаће само једну гомилу буншовника и незадовољника, коју неће моћи нико задржати ни на каквим положајима, па ма како они били природно јаки*. У осталом у садањем рату показало се, да нема несавладљивог терена и да је за нападача много важније питање довођење својих огромних нападних средстава до места употребе и обезбеђење лаког и брзог снабдевања, него ли фортификацијска или природна јачина непријатељских положаја. А, у том погледу, долина Вардара је најпогоднија и она представља најважнији и најкраћи операцијски правац ка Овчем Пољу, Скопљу и Софији; стога на њему треба сасредити довољну снагу енглеско-француску и ту извршити пробој фронта наравно уз сарадњу трупа из Моглене и лука Црне Реке.

Ако би се овај план дејства усвојио, онда би

требало I. српску армију, која је сада на фронту Сокол—Црна Река (источни крак), сменити са овога фронта другим савезничким трупaма и послати је на садањи фронт II. армије у Моглену, ради њеног ојачања. Кад би целокупна српска војска, појачана тешком артиљеријом, била концентрисана на фронту Моглене, она би била у стању да предузме офанзивне операције са фронта Сокол—Добро Поље—Ветреник ка Кавадару и Демир Капији.

Међутим, може се усвојити и друга стратегијска комбинација за операције а то је, да се долина Моглене узме за главни операцијски правац, јер и ако се овим правцем постиже циљ индиректно, ипак је он врло примамљив, јер се до објекта долази са мање жршава.

Део фронта од Дубице до Сокола по природи је јак. Соко са Добрим Пољем, где се линија фронта ломи под правим углом и иде на север ка Црној Реци, представља врло осетљиву и истакнуту тачку непријатељскога фронта.

Успешним дејством, планинским гребеном, у лакту Црне Реке преко Бобишта и Високог (Марково Гумно к. 1506) непријатељ би се могао одбацити од садање његове линије одбране, која брани приступ Прилепу, али држећи линију Козјак — Кучков Камен — Ђуров Камен — и Дренску Планину, која затвара даље продирање правцем у луку Црне Реке, а повијајући своје десно крило на положаје планине Бабуне (с. и. од Прилепа — Крстец — Свињичку главу и Стрoшку планину и даље на Прострањске планине и Џурију између Дебра и Струге) непријатељ би на овој стратегијско-географској баријери могао спречити даље продирање ка долини Вардара.

Међутим, кад би се овладало положајем Добро Поље—Кравица—Вешреник—Кучков Камен—Ђуров Камен и даље управило дејство у правцу Кавадара и Неготина ка долини Вардара, не би се наишло више ни на какву природно јаку баријеру, повољну за одбрану.

Сем тога, овим правцем обилазе се и најјаче баријере — Дренска Планина и Бабуна и наступа се у бок и позадину непријатељског фронша на десној обали Вардара.

Ако се узме овај правац као главни операцијски правац, онда би се морао узети у комбинацију као помоћни операцијски правац лук Црне Реке са десном обалом ове реке, где би дејствовале француско-талијанске трупе у правцу Прилепа и даље на фронт Бабуне, док би трупе из Моглене вршиле стратегијски маневар за обилазак Бабуне са југоистока.

Ако би наше операције долином Моглене успеле онда би резултат тога био повлачење непријатеља из области на десну обалу Вардара и евакуација дела шеришорије и јако ушврћеног фронша у троуглу Беласица Планина — Дојранско језеро — Вардар.

Сем тога, слабе аустријске посаде биле би тиме принуђене да евакуишу сву област Албаније јужно од Шкумбе.

То би био први циљ или прва етапа солунске војске у постизању главног циља: пресећи везу Берлин — Софија — Цариград и изоловати Бугарску и Турску од централних држава.

Једном пошучена бугарска војска и нагнана на повлачење под шешким приликама, морално непоуздана и заморена рашом, без сваке сумње не би

била у сшању да се даље и дуже времена одушире савезничкој солунској војсци, чији би морал, нарочито српске војске, порастао до највећег степена, а која би се сем тога и знатно појачала дезертирањем нашег људства из Македоније, насилно увршћеног у бугарску војску.

Евентуално повољна ситуација на осталим ратиштима, а нарочито успех на румунском фронту, на коме операције треба да теже истоме циљу коме и солунска војска, допринела би свакако да солунска војска постигне потпунији и бржи успех. Остављена сама себи, Бугарска би извесно подлегла. Успех солунске војске и заузеће западне Македоније понова би разбуктали устанак у Србији, који је и ове године у пролеће плануо на први глас о офанзиви солунске војске. У том случају устанак би се могао боље организовати и потпомоћи одавде многим добровољцима, који и данас још траже да се пребаце у Србију. Кварењем железничких пруга и комуникација унела би се забуна и неред у непријатељску позадину и јако отежало стање појачања које би Немци тешко и sporo могли слати, бац и кад би били у могућности.

У офанзиви солунске војске, концем априла ове године, било је наређено да се главни напори изврше на фронту у лакту Црне Реке, т. ј. правцем Божиште—Маково—Дренска Планина и десном обалом Црне Реке ка Кавадару и Неготину.

На првом правцу напада, а на фронту од 22 километра, била је сконцентрисана снага од четири дивизије (француске, талијанске и руске трупе), укупно око 32.000 пушака, и 250 оруђа свих калибара, што

чини на 5,5 километара једна дивизија, или 1500 пушака и 11 оруђа на један километар.

На другом правцу напада, т. ј. на фронту од 55 километара, дејствовале су обе српске армије (6 слабих пешадијских дивизија, и IV руска бригада), укупно 26.000 пушака и 310 оруђа свих калибара, што значи једна слаба дивизија на 9 км. фронта или око 550 пушака и 6 оруђа на 1 км. Друга српска армија имала је задатак да заузме Добро Поље — Ветреник, и за овај напад могла се сконцентрисати снага од 5 слабих пешадијских пукова, укупно око 6000 пушака и 98 оруђа на нападни фронт од 5 км., што износи 1200 пушака и 20 оруђа на 1 километар.

Непријатељ је имао:

У Луку Црне Реке око 38 и по батаљона (30.000 пушака) и 160 оруђа, а према српској војсци 41 батаљон (33.000 пушака) и 160 оруђа, т. ј. по броју пушака раван па чак и јачи од нападача (II српске армије) а слабији у артиљерији.

Кад се узме у обзир слаба снага са којом је офанзива вршена (на западном фронту одсудан напад врши се са неколико пута јачим снагама и несравњено јачом артиљеријом, — 1-2 дивизије и око 100 оруђа на 1 км.) на врло јаке и добро утврђене положаје, лако је схватити што је ова офанзива свршена неуспехом после неколико дана напада.

Према свему напред изложеноме, потребно је по сваку цену за предстојећу решавајућу фазу рата појачати српску војску бар толико, да буде у стању да предузме офанзиву са пуно изгледа на успех на фронту II српске армије, ш. ј. правцем преко Козјака ка Кавадару и Негошину.

Да се постигне први циљ, т. ј. пробије непријатељски фронт испред II српске армије и овлада линијом Соко—Добро Поље—Кравица—Ветреник — а потом и линијом Козјак—Кучков Камен, која износи 10 км., потребно је ангажовати у првој линији 4 дивизије, а, као минимум, тешке артиљерије 60 оруђа.

За експлоатисање успеха и даљег развијања офанзиве у правцу Кавадара и Неготина потребно је имати још две дивизије у резерви, *дакле укупно шест дивизија.*

Непријатељ располаже на солунском фронту са овом снагом:

Од Јегеј. мора до Дова тепе:	65 бат.	8 еск.	248 оруђа	418 митр.
Од Дова тепе до Вардара	30 „	2 „	210 „	250 „
Од Вардара до Мале Рупе	19 „	— „	110 „	188 „
Од Мале Рупе до лакта Црне				
Реке (српски фронт) . . .	46 „	3 „	225 „	340 „
У луку Црне Реке	28 „	— „	170 „	248 „
Од лакта Црне Реке до				
Охридског језера	42 „	5 „	193 „	322 „
Запад. од Охр. јез. до Шкумбе:	7 „	3 „	20 „	37 „
Свега: . . .	237 „	21 „	1176 „	1803 „

(пушака око 145.000)

Садања снага савезничке солунске војске приближно је ова:

Француска

Источна војска:	111 бат.	40000 пуш.	25 еск.	594 оруђа	970 митр.
Енглеска „ :	52 „	46000 „	4 „	358 „	277 „
Талијанска „ :	18 „	18000 „	2 „	32 „	160 „
Руска „ :	12 „	8000 „	— „	— „	98 „
Српска „ :	55 „	20000 „	18 „	263 „	314 „
Трупe Есад Паше:	1 „	100 „	— „	— „	8 „
Грчка војска:	15 „	10000 „	1 „	24 „	36 „
Свега: 264 „		142100 „	50 „	1271 „	1863 „

Као што се из овога упоредног прегледа снага види, непријатељ је за 3.000 пушака јачи од нас, а ми смо јачи у артилерији.

Према томе, не може се извести напред поменута офанзива са садањом снагом, јер ако би се и извела потребна концентрација снаге, ослабили би се други фронтови и изложили ризику да буду пробијени од стране непријатеља и тиме паралише постигнути успех. Сем тога, потребно је у моменту офанзиве вршити притисак на цео фронт и тиме омести рокирање непријатељских трупа и извршити што јаче груписање и у лакту Црне Реке, те да се правцем Бобиште—Високо—Дренска Планина врши офанзива споредног значаја.

Излази, дакле, да је за офанзиву на фронту II српске армије потребна снага од 6 дивизија и 60 тешких оруђа. Сада на томе фронту има 3 српске слабе дивизије, које не представљају у пешадији укупну јачину једне дивизије, те зато излази као потребно да се на овај фронт доведе још 5 дивизија са још 60 тешких топова, или око 50.000 ефективних пушака са 60 топова.

Сразмера тешке артилерије требало би да буде: 20 оруђа између 150 м/м и 200 м/м, 20 топова између 200 м/м и 220 м/м, а најмање 20 топова 280 м/м.

У даљем свом наступању солунска војска имала би добро израђене путеве за аутомобилски саобраћај, које је непријатељ израдио за снабдевање његове војске на садањем фронту, од којих треба нарочито споменути путеве:

а) Демир Капија—Конопиште—Мрежечко—Рожден—Козјак—Добро Поље; Кавадар—Конопиште;

б) Бела Водица—Дуње—Мелница—Полчиште.

Сем ових путева непријатељ је изградио и следеће железничке пруге:

Удово—Дедели (нормални колосек);

Удово—Ђавати—Богданци;

Радомир—Дупница—Долином Струме до Мариног Поља (у раду даље ка вароши Струмици);

Градско—Дреново— у раду ка с. Тројанци;

Прилеп—Тополчани и даље ка фронту;

Скопље—Тетово—Гостивар— у раду ка Кичеву;

Феризовић—Призрен (?);

Све ове железнице су пољске.

Поред тога, непријатељ је конструисао и следеће ваздушне железнице:

Дреново—Прилеп (дупла линија);

Тројаци—Дуње—Разим Беј — у раду ка Полчишту;

Демир Капија—Конопиште.

Са мало средстава и за кратко време све ове комуникације моћи ће се брзо оправити и користити за снабдевање солунске војске у њеном наступању у срце Македоније, које ће бити олакшано још и богатим месним изворима у сточној храни, коју непријатељ неће бити у могућности да потпуно однесе или уништи.

Усвоји ли се за главни операцијски правац долина Вардара, онда је такође неминовно довести на Вардар, као појачање, свеже снаге од 50.000 ефективних пушака и 60 тешких топова у сразмери како смо горе изложили.

У сваком случају најтежи период операција на солунском фронту представља фаза заузећа садашњих

непријатељских положаја, а све остале операције биће врло лаке, прво зато што непријатељ позадне линије није утврдио и оне се дају лако изманевровати, а друго, што ће бугарска војска, једном тучена на садашњим положајима, пасти у моралу толико, да нигде више, све до старе бугарске границе, неће моћи дати озбиљан отпор; те је зато очигледно, да се са сразмерно малим појачањем солунскога фронта могу добити огромни резултати од неоцењиве користи за све Савезнике.

Изасланик Њ. Кр. В. Престолонаследника, за време свог бављења у Лондону, посетио је Министра Војног Лорда Дерби-а, коме је такође изложио целокупну ситуацију на солунском фронту. Он је одобрио наше погледе на ситуацију, појачање фронта и одмор српских трупа, за које се изразио врло ласкаво, али, поред свега тога, није нам могао дати позитивно уверење, да ће наше жеље бити усвојене, пошто то спада у надлежност Начелника Главног Ђенералштаба и Војнога Одбора.

Начелник Енглеског Главног Ђенералштаба није делио идеју Српске Врховне Команде о важности солунског фронта већ је заступао гледиште, да сву снагу треба концентрисати на западни фронт.

Наш делегат био је примљен у Француској од председника Републике, маршала Фоша, Министра Војног Пенлеве, Маршала Жофра, Бријана, Буржо-а Франка, Бујана и Дешанела. Сви су они делили наше мишљење, како о важности овога фронта и могућности успешне офанзиве, тако исто и опотреби смене и одмора наших трупа. Сви су обећали да ће учинити са своје стране све, да се солунски

фронт појача и српска војска смени и одмори, али се то није могло одмах извршити због Италије, коју су морали помоћи услед пораза на Капорету. Зато је, због врло тешке војничке ситуације на италијанском фронту, морала бити одложена за неко време обећана помоћ за солунски фронт, *те шако и у 1917. години нисмо могли успети прибавиши овоме фронту ону важност коју он заслужује, и ако смо се две године очајно за то борили.*

VI.

Врховни Командант, Њ. Кр. В. Престолонаследник Александар, Врховна Команда и Кр. Влада нису се заморили овом акцијом у сталној тенденцији, да се солунски фронт што више појача, већ је напротив продужена акција у томе циљу целе 1917. и почетком 1918. године, док напослетку та акција није крунисана успехом и солунски фронт појачан у толикој мери, да смо могли у септембру месецу 1918. године предузети офанзиву, потући непријатеља, ослободити Србију и ујединити цео наш народ.

Оно што је требало да се догоди у 1916. години извршено је у 1918. години, после тешких патњи и невоља, што је наш народ претрпео. Идеје свих српских надлежних фактора напослетку су победиле и солунскоме фронту дата је она важност, коју је он заслуживао.

Победа на солунском фронту клица је пораза заједничкога непријатеља на свима осталим фронтovima, што најбоље показује следећа депеша Маршала Хинденбурга упућена Државном Канцелару:

„Начелник Ђенералштаба оперативне војске
Берлин, 3. октобра 1918. год.

Господину Државном Канцелару,
Врховна Команда остаје при својем мишљењу
од понедеоника, 29. септембра ове године: да се од-
мах предложи мир нашим непријатељима.

*Услед слома македонског фронта, а због штога
ослабљивања наших западних резерви и услед не-
могућности да се попуне у биткама претрпљени знатни
губитци, нема изгледа да се непријатељ може при-
морати на мир.*

Непријатељ пак уводи стално свеже резерве
у битку.

Немачка војска још стоји чврсто и одбија по-
бедоносно све нападе. *Али ситуација се заоштрава
свакога дана и могла би да примора Врховну Ко-
манду на значајне одлуке.*

Под тим околностима препоручљиво је да се
борба прекине, те да би се уштедиле немачком на-
роду и његовим савезницима бескорисне жртве. Сваки
изгубљени дан стаје хиљадама живота храбрих војника.

Фон Хинденбург с. р.“

То је најбоља потврда правилности наше војно-
политичке акције у циљу да се солунски фронт по-
јача и са њега предузме снажна офанзива. За овај
успех највећа заслуга припада неоспорно Врховном
Команданту Њ. Кр. В. Престолонаследнику Александру,
који је Својим високим везама са страним дворо-
вима и великим државницима Савезних Земаља, као
и Својим сталним бављењем на фронту, у рововима
са војницима, на осматрачницама за време борбе,
као и у својем логору на Јелаку, који је био под

ватром брдске артилерије, успео напослетку да добије не само потребну помоћ од Савезника, већ и да одржи морал наше војске у најкритичнијим тренутцима и на тај начин створи услове за победу и ову извојује са нашом храбром војском.

НИШ

Стање 9. октобра 1918. године на солунскоме фронту било је овако :

Непријатељ је посео за упорну одбрану положаја Селичевица — Курвин Град — лева обала реке Топлице.

Савезничка војска била је распоређена тога дана овако :

Прва Српска Армија под командом војводе Петра Бојовића са Моравском Дивизијом на фронту Дукат—Гркиње, Дунавска Дивизија код Кочана, Коњичка Дивизија око Студенца и Дринска Дивизија у армијској резерви северно од Лесковца.

Друга Српска Армија групише се око Велеса.

Источна француска војска на простору Прилеп—Кичево.

Енглеско-грчка војска у долини Струмице.

Према последњим прикупљеним податцима непријатељ је на линији Селичевица — Курвин Град — лева обала Топлице имао ове трупе :

217. немачку дивизију од три пешадијска пука и једнога артиљеријскога пука. Ова је дивизија дошла до Ниша железницом из Софије.

219. немачку дивизију од три пешадијска пука (43., 101. и 391.) и једнога артиљеријскога пука, која је дошла са рускога фронта.

Немачки алпински корпус од четири пешадијска пука (1., 2., 3. и 4.) и једнога артиљеријскога пука. Овај корпус дошао је код Ниша са Соме. Његов формацијски састав био је појачан, тако да је сваки батаљон имао по једну брдску батерију и једну митраљеску чету.

9. аустријску дивизију од четири пешадијска пука (30., 80., 90. и 102.) и један артиљеријски пук.

77. немачки хусарски пук.

Четири немачка маршевска батаљона (39., 40., 41. и 42.)

Један аустријски маршевски батаљон.

Тешку артиљерију: 1 хаубичку батерију од 155 м/м., 2 батерије од 105 м/м, и 1 батерију од 120 м/м.

Из ове упоредно изложено јачине наше и непријатељске војске код Ниша види се, да је непријатељ имао на врло јаким положајима за одбрану:

- 47 батаљона,
- 36 пољских батерија,
- 15 брдских батерија,
- 4 тешке батерије,
- 6 ескадрона.

Према овој непријатељској снази ми смо имали само нашу Прву Армију од три пешадијске дивизије и једне коњичке дивизије укупно са:

- 27 батаљона,
- 18 пољских батерија,
- 9 брдских батерија,
- 2 тешке батерије,
- 6 ескадрона.

Према томе непријатељ је био јачи од нас за 20 батаљона и 26 батерија.

Кад се овоме још дода да је непријатељ био распоређен за одбрану на врло јаким положајима и да су његове трупе дошле железницом до Ниша још 29. септембра, док је наша Прва Армија стигла до пред Ниш после крвавих борби и напорних маршева од Солуна, онда се види у каквом је физичком и материјалноме надмоћју непријатељ био према нами. Сем тога, услед непрекидних борби, тешких маршева, слабе исхране и великога побољевања код Прве Армије, нарочито од грипа, који је почео немилосрдно косити наше војнике, ефективно стање Прве Армије било је сведено на шест хиљада пушака.

Услед тога што је непријатељ био потпуно порушио жељезничку пругу Солун — Скопље — Ниш снабдевање српске војске било је врло отежано, нарочито снабдевање Прве Армије, које се вршило волујским колима, те су се трупе морале хранити оним што су нашле на земљишту, које је од непријатеља било опустошено. Прва Армија могла је носити са собом муницију само за један борбени дан. Напослетку осећала се је велика оскудица у оделу, а нарочито у обући, која је због дугих маршева, рђавих путева и јесењег кишнога времена била сасвим рђава, тако да је 50% војника маршовало и борило се скоро боси.

Према свему овоме јасно се види да је непријатељ код Ниша био много јачи од нас како у погледу величине војске, тако исто и у погледу материјалне спреме и снабдевања храном, муницијом и осталим потребама, дакле да је *материјални фактор* био на његовој страни.

У погледу стратегијскоме Прва Српска Армија била је такође у врло рђавоме положају, јер је била

усамљена и истакнута испред Друге Српске Армије око 180 километара, а испред остале савезничке војске више од 280 километара, те је непријатељ био у могућству да је потпуно потуче.

Главни Командант солунске војске ђенерал Франше Д'Епре, ценећи правилно састав и јачину непријатељске војске код Ниша, њене врло јаке положаје на планини Селичевици и левој обали Топлице, који су потпуно затварали наступање ка Нишу, као и материјалну спремину непријатеља и Прве Српске Армије био се је озбиљно забринуо за нашу судбину. Узимајући још у разматрање тај факт, да је пред Нишом доспела само слаба Прва Српска Армија од три врло слабе дивизије, а да су остале савезничке армије остале далеко позади на 280 километара око Дојрана, Прилепа и Кичева и да ће моћи стићи на бојиште код Ниша тек у току петнајестога дана боја, као и да је Друга Српска Армија стигла тек код Велеса, дакле да би могла ући у бој тек деветога дана, ђенерал Д'Епре дошао је до закључка: да се је Српска Прва Армија сувише истакла, да може бити потучена потпуно и компромитовати успех на целој солунској fronti.

Из ових разлога ђенерал Д'Епре упутио је категоричко наређење Српској Врховној Команди у Скопљу: да безусловно обустави даље наступање Прве Српске Армије, која треба да стане на освојеним положајима, ту се утврди и сачека долазак Друге Армије и осталих Савезника. *„Прва Српска Армија срља у авантуру и она ће компромитовати цео наш успех, зато апсолутно обуставиште даље њено наступање ка Нишу.“* Тако је гласило кате-

горичко наређење Главногокомандујућег, које смо добили у Скопљу.

Српска Врховна Команда добивши оваково категоричко наређење од Главногокомандујућег на солунскоме фронту, узела је у разматрање целокупну ситуацију на војишту.

Ценећи само материјални елеменат њој је било по све јасно, да је непријатељ у много повољнијим приликама него ми, јер је:

1) Јачи од нас за 20 батаљона и 26 батерија;

2) Налази се већ неколико дана на положајима по природи врло јаким, које је вероватно и уредио у фортификацијском погледу; док су наше трупе већ заморене толиким борбама и маршевима по рђавим путевима и планинскоме терену у јесењем добу;

3) Трупе су му одморне и врло добро снабдевене муницијом, храном и осталим потребама; а наше су трупе преморене, голе, босе и готово гладне, са муницијом само за један борбени дан; и

4) Непријатељска база је у непосредној његовој близини, док је наша база била још код Солуна и тек се је организовала нова основица код Велеса.

Дакле материјални фактор бишаке поштуно је у корист непријатеља, а на нашу шкешу.

У стратегијскоме погледу непријатељ је имао све разлоге да пошто пото задржи Ниш у својим рукама, као врло важну географско-стратегијску тачку, јер је Ниш чвор комуникација за Цариград и једина сигурна веза Централних Сила са Турском. Српска Врховна Команда, свесна важности Ниша, како у стратегијскоме погледу, тако исто и у погледу моралнога дејства на целу нашу војску, кад би

Ниш освојили, морала је тежити да та варош што пре буде у нашим рукама. Ниш је имао нарочитога утицаја на душу целе српске војске, то је друга српска престоница, ослобођењем Ниша били смо убеђени, да је ослобођење остале наше Отаџбине лака ствар. Ниш је имао нарочито психичко или још боље да кажем магичко дејство на дух целе српске војске. Ниш је давао снаге нашим уморним војницима, да јуначки полете у бој противу јачега непријатеља са уверењем да ће га тући — и тукли су га.

Узимајући у разматрање и морални фактор битке, Врховна Команда је дошла до уверења, да је он у оваквој ситуацији много претежнији од материјалнога фактора битке, а сем тога и војно-политичко стање на целокупноме ратишту било је на нашој страни јер је:

Бугарска капитулирала ;

Турска нуди мир ;

Аустроугарска је озбиљно поколебана ;

На Западноме фронту наши Савезници предузели су успешну офанзиву ;

Немачка Врховна Команда изгубила је наду на победу и саветује Цара и Канцелара да закључе мир са нашим Савезницима по сваку цену ; и

Српска војска је опијена успесима и сваки српски војник је херој, за њега нема никакве препреке на путу за његов Дом, никакав бедем га не може задржати да не дође до својих милих и драгих, не постоји никакав артиљеријски бараж, који може зауставити српскога војника, решен а да ослободи Србију и уједини цео наш народ.

То су фактори са којима је имала 9. октобра

1918. године у Скопљу да рачуна Врховна Команда: са једне стране непријатељска огромна надмоћност у материјалним средствима, а са друге стране *морални елементи* на нашој страни.

Тога дана по подне у Стану Врховнога Команданта Њ. Кр. В. Престолонаследника Александра дискутована је општа ситуација на ратишту и посебна ситуација на солунскоме војишту и српскоме бојишту, и решавано је о томе, да ли да се изврши наређење Главнокомандујућега на солунскоме фронту и да се прекине наша даља офанзива, док се не изврши груписање целе источне војске, или да Прва Српска Армија нападне непријатеља код Ниша и овлада овом првокласном географско-стратегичком тачком.

Приликом решавања овога важнога питања од стране Врховнога Команданта и Његовога Начелника Штаба није било ни једнога момента колебања шта да се ради; већ је донето брзо решење *да се непријатељ код Ниша нападне одмах и ова варош освоји, а пошом продуже операције у циљу продирања ка Дунаву и Сави.*

Потребно је овде констатовати, да је Командант Прве Армије, војвода г. Петар Бојовић, у свему делио мишљење Врховне Команде, јер је у истом времену, када је Врховни Командант био донео решење да се продуже операције, Командант Прве Армије једном својом хитном депешом молио Врховну Команду за одобрење, да нападне непријатеља код Ниша и ову варош освоји.

Мишљење Команданта Прве Армије, који је имао да изврши овај тежак задатак и који је след-

ствено носио и највећу одговорност за успех, или неуспех у нападу, било је за Врховну Команду драгоцено, јер јој је то дало уверење да добро поступа, кад продужава офанзиву.

Код Ниша докуменшовано је не само херојство српске војске, и њен изванредно велики патриотизам и презирање смрти кад је у питању ослобођење Оштрабине и уједињење нације, већ и јединство мисли и доктрине између највиших штабова и шрупних команданата.

Слободно се може тврдити, да у историји ратова тешко је наћи сличан пример: да три слабе, изнурене, гладне и босе српске дивизије нападају на два пута надмоћнијега непријатеља, на врло јаким положајима и да га тако потуку, да је он био немоћан да стави озбиљан отпор продирању српске војске до Темишвара, Љубљане, Ријеке и Скадра.

Јединствени пример за наша поколења и изучавање стратегије и тактике у нашим војним школама.

